

Marta Potocka

Abstrakt. Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków (PTOP) od 1999 r. realizuje program ochrony cietrzewia i głuszca w północno-wschodniej Polsce. Głównym założeniem programu jest zachowanie biotopów tych dwóch kuraków w ich naturalnych ostojach w północno-wschodniej Polsce. Dlatego też najważniejszym i podstawowym elementem wszystkich podejmowanych działań z zakresu ochrony czynnej jest właśnie kształtowanie biotopu cietrzewia i głuszca oraz redukcja drapieżników. Przez wiele lat strategicznym sponsorem była Fundacja EkoFundusz. Od 2009 r. PTOp realizuje kolejne dwa projekty dotyczące ochrony kuraków, tj. projekt pt. „Czynna ochrona cietrzewia na terenie Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska (PLB200003)” oraz „Krajowy Program Ochrony Głuszca”, współfinansowane przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko.

Słowa kluczowe: cietrzew, głuszc, biotop, ochrona czynna, Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków

ACTIVE PROTECTION OF GALLIFORMES

Abstract. Since 1999 Polish Society for the Protection of Birds implements a program of protection of black grouse and capercaillie in the north-eastern Poland. The main goal of that program is to preserve habitat of these two galliformes in their natural refuges in the north-eastern Poland. Therefore, the most important and fundamental element of all activities undertaken in the field of active protection is the formation of black grouse and capercaillie habitat and reduced predation. For many years, a strategic sponsor was Foundation EkoFundusz. From 2009 onwards PTOp pursues the following two projects for the protection of galliformes: the project “Active protection of black grouse in the Special Bird Protection Area, Natura 2000 Forest Knyszynska (PLB200003)” and “National Programme for the Conservation of capercaillie”, co-financed by the European Union through the European

Regional Development Fund under the Infrastructure and Environment Programme.

Keywords: black grouse, capercaillie, biotope, active protection, Polish Society for the Protection of Birds

W odpowiedzi na gwałtowny spadek liczebności cietrzewia i głuszca oraz wciąż zmniejszający się zasięg występowania obu tych gatunków w kraju wiele instytucji naukowych, państwowych, czy też organizacji pozarządowych wyszło z inicjatywą tworzenia regionalnych programów ochronnych, dotyczących realizacji działań konserwatorskich. Można powiedzieć, że już od ponad dziesięciu lat w Polsce realizowane są kompleksowe programy czynnej ochrony kuraków leśnych.

W przypadku populacji cietrzewia i głuszca, występujących w północno-wschodniej Polsce pierwsze działania ochronne zostały tam podjęte w 1999 r. przez miejscową organizację pozarządową, to jest PTOP (do 30 czerwca 2006 r. jeszcze pod nazwą Północnopodlaskie Towarzystwo Ochrony Ptaków). Głównym celem pierwszych, jak też i obecnych projektów Towarzystwa było i nadal jest zachowanie biotopów tych dwóch kuraków w ich naturalnych ostojach w północno-wschodniej Polsce. Dlatego też najważniejszym i podstawowym elementem całego programu, realizowanego przez Towarzystwo są działania związane z czynną ochroną ostoi, polegające na kształtowaniu biotopu cietrzewia i głuszca oraz redukcji drapieżników.

Przez szereg lat strategicznym sponsorem wszystkich działań ochronnych była Fundacja EkoFundusz. Jednakże część funduszy pochodziło też z dotacji udzielonych m. in. przez Program Małych Dotacji GEF UNDP, Econet Action Fund, NFOŚiGW oraz WFOŚiGW w Białymstoku i Olsztynie.

Działania ochronne na rzecz cietrzewia obejmowały:

1. utrzymywanie lub odtwarzanie otwartego charakteru środowiska na arenach tokowych poprzez wykaszanie łąk, szuwarów bądź usuwanie nalotu samosiewnych drzewek i krzewów (fot. 1),
2. kształtowanie biotopu lęgowego poprzez utrzymanie odpowiedniej ilości i wieku zadrzewień na terenie ostoi, czy też przestrzennego zróżnicowania roślinności i zasobności pokarmowej,
3. tworzenie tzw. ekotonu, czyli strefy przejścia pomiędzy zwartym lasem a łąką poprzez przerzedzanie zadrzewień i zakrzaczeń,
4. usuwanie lub wymiana grodzień z siatki drucianej na płoty żerdziowe,
5. tworzenie niewielkich stosów z gałęzi i czubów drzew po trzebieżach,
6. budowanie obiektów małej retencji, piętrzących wodę na rowach i/lub uregulowanych ciekach (fot. 2),
7. redukcja drapieżników (lis, jenot, kuna leśna i norka amerykańska).

Fot. 1. Wykoszona arena tokowa (fot. M. Potocka)
Photo 1. Mowned mating area

Fot. 2. Zasypany rów melioracyjny w ostoi cietrzewia „Rabinówka” – wykonanie tego zadania możliwe było tylko dlatego, iż są to grunty należące do PTOP (fot. M. Potocka)
Photo 2. Buried in a melioration trench in the grouse site “Rabinówka” – the execution of this task was only possible because this is the land belonging to PTOP

W przypadku zaś głuszca działania dotyczyły:

1. wprowadzania podszytu świerkowego w młodszych drzewostanach w postaci kilkunastu arowych kępek, o urozmaiconej strukturze, tworzących system umożliwiający bezpieczne wodzenie piskląt na całej powierzchni wydzielenia (fot. 3),
2. tworzenia niewielkich stosów z gałęzi i czubów drzew po wykonanych trzebieżach w młodych i średniowiekowych drzewostanach sosnowych,
3. oczyszczania śródleśnych bagienek z nalotu samosiewnych drzewek,
4. usuwania zadrzewień i zakrzaczeń zarówno w ramach ochrony tokowisk, jak i ostoi lęgowych,
5. usuwania obcych gatunków (tj. czeremcha amerykańska, dąb czerwony) z podszytu,
6. wymiany ogrodzeń z siatki na grodzienia z żerdzi drewnianych (fot. 4),
7. likwidacji rowów melioracyjnych oraz budowy obiektów małej retencji w celu ochrony zasobów wodnych w ostojach głuszca (fot. 5), zahamowania procesów degradacji obszarów borów bagiennych, a pośrednio zwiększeniu bioróżnorodności, bezpieczeństwa ptaków, a także wzbogaceniu i ochrony zasobów pokarmowych w ostoi,

8. wysypywaniu żwiru na gastrolity,

9. redukcji drapieżników (lis, jenot, kuna leśna, norka amerykańska).

Fot. 3. Wprowadzanie podszytu świerkowego w młodszych drzewostanach w postaci kilkunastu arowych kępek (fot. M. Potocka)

Photo 3. Entering spruce undergrowth in younger stands in the form of a dozen trucks knots

Fot. 4. Wymiana ogrodzeń z siatki na grodzienia z żerdzi drewnianych w ostoje głuszca (fot. M. Potocka)

Photo 4. Replacing mesh fencing with fencing made of wooden poles in the capercaillie site

Fot. 5. Budowa urządzeń piętrzących wodę (fot. M. Potocka)

Photo 5. Construction of damming water equipment

Pomimo tak dużych nakładów pracy, jak też środków finansowych przeznaczonych na ich realizację, populacja głuszca i cietrzewia jest nadal mocno zagrożona wyginieciem.

Praktyczna realizacja ochrony czynnej tych dwóch gatunków wciąż pozostaje w sprzeczności z obowiązującymi zasadami i potrzebami gospodarki leśnej czy rolnej. Z jednej strony działania związane z kształtowaniem biotopu czy to cietrzewia, czy to głuszca na gruntach leśnych nie są obligatoryjnie usankcjonowane prawnie, a nadleśnictwa prowadząc gospodarkę leśną w ostojach muszą kierować się w pierwszej kolejności zapisami planów urządzania, zasadami hodowli lasu i zyskiem ekonomicznym. Z drugiej strony rolnicy posiadający grunty w ostojach cietrzewia otrzymują dopłaty za ściśle określone sposoby ich użytkowania, które nie uwzględniają potrzeb cietrzewia lub wręcz są z nimi sprzeczne. W takich sytuacjach potrzeby ochronne cietrzewia i głuszca są często niemożliwe do realizacji w rzeczywistym zakresie, pomijane lub traktowane wybiórczo, w ramach na które pozwalają jedynie priorytety gospodarcze, prawne i ekonomiczne.

Z punktu widzenia natomiast aktualnych potrzeb tych dwóch kuraków ochrona czynna ich biotopów, powinna znacznie przekraczać wielkość wyznaczanych stref ochronnych i powinna wynosić w przypadku cietrzewia powyżej 1500 ha, zaś w przypadku głuszca ok. 1000 ha.

Państwo nasze po wejściu do Unii Europejskiej jest obligowane do objęcia wszystkich gatunków wymienionych w załączniku I Dyrektywy Ptasiej (w tym cietrzewia i głuszca) szczególnymi środkami ochronnymi, obejmującymi także ich siedliska oraz mającymi na celu zapewnienie przetrwania tych gatunków w obszarach ich występowania.

Uruchomienie licznych środków finansowych przez Unię Europejską dla krajów członkowskich na cele ochrony środowiska naturalnego i zagrożonych w nim gatunków daje duże możliwości kontynuowania podjętych wcześniej działań.

W myśl tej zasady w 2008 r. PTOP aplikowało do Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych (CKPŚ) o unijne środki na realizację dwóch projektów dotyczących ochrony cietrzewia w Puszczy Knyszyńskiej (projekt regionalny) i głuszca w całym kraju (projekt ogólnopolski).

Po około rocznych negocjacjach z instytucjami wdrażającymi (CKPŚ i NFOŚiGW), Towarzystwo podpisało umowy dotacji na realizację dwóch przedsięwzięć, tj. „Krajowy Program Ochrony Głuszca” i „Czynna ochrona cietrzewia na terenie Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska (PLB200003)”. Łączna kwota dofinansowania tych dwóch przedsięwzięć wyniosła około 3 900 000 zł, zaś okres realizacji tych projektów przewidziano na okres od kwietnia 2009 r. do września 2011 r. Zarówno jeden, jak i drugi projekt jest już obecnie współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.

Na chwilę obecną w ramach pierwszego projektu odbyły się pierwsze warsztaty w czterech regionach Polski, tj. Puszczy Augustowskiej, na Lubelszczyźnie, Karpatach i Borach Dolnośląskich. Projekt ten został przyjęty z dużym zainteresowaniem i z chęcią wzięcia udziału w realizację zadań przez poszczególne grupy społeczne (Lasy Państwowe, organizacje pozarządowe). Przedstawiciele zarządców terenu, na których są zlokalizowane ostoje głuszca, jak i organizacje pozarządowych zostali wytypowani i wykonują już monitoring liczebności głuszca. W ramach niniejszego projektu monitoringiem objęto 40 miejsc występowania głuszca w całym kraju.

Przyszły Krajowy Program Ochrony Głuszca, który powstanie w ramach tego projektu, zostanie oparty na podstawie Krajowego Planu Ochrony Głuszca, opracowanego w 2007 r. na zlecenie Ministerstwa Środowiska (Kaszuba 2007), w ramach realizacji polsko-brytyjsko-holenderskiego projektu bliźniaczego pt. „Opracowanie planów renaturalizacji siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków na obszarach Natura 2000 oraz planów ochrony wybranych gatunków objętych Dyrektywą Ptasią i Dyrektywą Siedliskową”.

Głównym zamysłem nowego, przyszłego dokumentu będzie uszczegółowienie, konkretnie poprzez wykonanie monitoringu jakości biotopu w poszczególnych ostojach głuszca w Polsce. Jak wynika z dokumentu opracowanego w 2007 r. realizacja tego punktu determinuje realizację praktycznie wszystkich działań ochronnych wymienionych w planie. Brak dokładnej analizy terenowej w tym dokumencie był wynikiem bardzo ograniczonych środków finansowych nie pozwalających na przeprowadzenie jakichkolwiek prac terenowych, chociażby poprzez ustalenie aktualnego stanu populacji gatunku. Poprzedni dokument został opracowany jedynie na podstawie zebranych danych archiwalnych, danych z nadleśnictw, informacji z kół łowieckich bez weryfikacji przedmiotowych zaleceń i istniejących zagrożeń (nie wykonano podstawowej inwentaryzacji, a oparto się jedynie na danych archiwalnych).

Dlatego też zaplanowany monitoring jakości biotopu głuszca zostanie oparty o prace terenowe w ostojach, gdzie za pomocą metody HSI, zaproponowanej przez prof. Ilse Storch (przedstawiciela ds. ochrony kuraków przy IUCN i autorki tej metody) zostanie oceniony biotop.

Działania zaplanowane w pierwszym projekcie na lata 2010-2011 polegać będą przede wszystkim na dopracowaniu istniejącego dokumentu poprzez monitoring krajowej populacji oraz konkretne zidentyfikowanie głównych zagrożeń występujących w biotopie w poszczególnych ostojach, ich lokalizacji (oddział, pododdział) oraz podaniu wielkości prac, jakie należałoby wykonać podczas przyszłych działań ochronnych.

W przypadku zaś drugiego projektu, tj. „Czynna ochrona cietrzewia na terenie Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska (PLB200003)” działania obejmą przede wszystkim kształtowanie biotopu cietrzewia w obrębie najważniejszej ostoi w Puszczy Knyszyńskiej poprzez koszenie łąk i szuwarów oraz

usuwanie zakrzaczeń i zadrzewień w celu odtworzenia zakątków lęgowych, miejsc wychowu młodych ptaków, jak też kształtowanie granicy zwartego lasu i terenów otwartych, tzw. ekotonu. W ramach działań ochronnych Towarzystwo z końcem 2009 r. zakupiło już 46 ha ziemi, zlokalizowanej w bardzo bliskim sąsiedztwie czynnych tokowisk. W tym roku obie działki zostaną objęte działaniami ochronnymi, polegającymi głównie na przerzedzaniu samosiewów drzew i krzewów. Dodatkowym zabiegiem ochronnym realizowanym w ramach projektu jest premiowana redukcja drapieżników, tj. lisa, jenota, norki, kuny (za każdą odstrzeloną sztukę drapieżnika myśliwi otrzymują wynagrodzenie). W akcji tej udział biorą myśliwi z trzech miejscowych kół łowieckich (Cietrzew, Sokół i Cyranka) oraz Nadleśnictwo Waliły. Ponadto w ramach projektu przewiduje się opracowanie 2 planów zarządzania dla dwóch ważnych ostoi cietrzewia w północno-wschodniej Polsce, wyremontowanie stacji terenowej dla wolontariuszy PTO, uczestniczących w licznych czynach społecznych na rzecz ratowania podlaskiej populacji cietrzewia, a także zakup sprzętu rolniczego umożliwiającego wykonywanie zabiegów ochronnych w latach następnych.

Literatura

- Chylarecki P., Sikora A., Ceniań Z. (red.). 2009. Monitoring ptaków lęgowych. Poradnik metodyczny dotyczący gatunków chronionych Dyrektywą Ptasia. GIOŚ, Warszawa.
- Kaszuba M. 2007a. Krajowy plan ochrony cietrzewia. Min. Środ. Jastrzębiec.
- Kaszuba M. 2007b. Min. Środ. Krajowy plan ochrony głuszcza. Jastrzębiec.
- Kamieniarz R. 2003. Monografie przyrodnicze – Cietrzew. Wyd. Klubu Przyr. Świebodzin.
- Pugacewicz E. 2009. Stan populacji cietrzewia w rejonie Puszczy Knyszyńskiej w 2009 roku. PTO.
- PTOP. 2007. Monitoring stanu podlaskiej populacji cietrzewia *Tetrao tetrix* oraz środowiska ich występowania”.
- Zawadzka D i J. 2003 Monografie przyrodnicze – Głuszec. Wyd. Klubu Przyr. Świebodzin.

Marta Potocka

Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków
mpotocka@ptop.org.pl

Projekty: „Czynna ochrona cietrzewia na terenie Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska (PLB200003)” oraz „Krajowy Program Ochrony Głuszcza” są współfinansowane przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

